

Henkinen amerikansuomalainen työläinen – löydöksiä ja langanpätkiä

Johdanto

Väitöskirjassani *Ajattelu- ja puhettavat aatehistoriallisina käsitteinä* (2021) tarkastelin työväenlehtien *Työmiehen Illanvieton* ja *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* varhaisia, 1900-luvun alussa käytyjä linjakeskusteluja, jotka molemmat kietoutuivat teosofian opin ympärille. Kummassakin debatissa oli kyse siitä, saisiko teosofiasta kirjoittaa mainittujen työväenlehtien sivuilla, ja olisiko teosofialle tilaa työväenliikkeelle hahmoteltavassa oppirakennelmassa. Myös molempien keskustelujen lopputulos oli sama: sen paremmin Suomessa kuin Pohjois-Amerikassakaan teosofiaa ei nähty tervetulleena työväenlehtien sisältönä, saati sitten sen ohjelman osana.

Tutkimuksessani kyseiset keskustelut toimivat aineistona, jota hyödyntäen toteutin työni päätarkoituksena: ajattelu- ja puhettapojen käsitteiden ja niiden suhteita selittävän mallin määrittelyä. Pyrkimykseni ei siis ollut suomalaisen tai amerikansuomalaisen työväenliikkeen teosofiasuhteen syväluotaaminen, vaan aatehistoriallinen kehitystyö, minkä vuoksi sekä suomalaisen että amerikansuomalaisen työväen teosofinen harrastuneisuus jäi tutkimuksessani sivurooliin.

Tästä huolimatta tein tutkimusprosessin aikana monenlaisia varhaisessa suomalaisessa ja amerikansuomalaisessa työväenliikkeessä esiintynyttä uskonnollista uudistushenkisyyttä koskevia havaintoja. Erityisen kiintoisia olivat *Amerikan Suomalainen Työmies* -lehden linjakeskusteluun (1903–1904) perehtyessäni

ja sitä kontekstoidessani havaitsemani jäljet amerikansuomalaisen työväen piirissä ilmenneestä henkisestä etsinnästä – ja sen yhteyksistä vastaavaan liikehdintään Suomen työväenliikkeessä. Tutkimukseni aikana kävi selväksi, että varhaisessa amerikansuomalaisessa työväenliikkeessä oli paljon enemmän kiinnostusta henkisiin reformeihin ja ihmiselämän kokonaisvaltaiseen multistamiseen kuin mitä olin sitä koskevan kirjallisuuden pohjalta olettanut.

Artikkelissani nostan esiin näitä löydöksiä, jotka valmiissa työssäni jäivät perusteellisempaa perehtymistä vaille ja osin myös kokonaan työn ulkopuolelle. Tarkastelen erityisesti kolmessa amerikansuomalaisessa työväenlehdessä – *Lännettäressä*, *Pohjan Tähdessä* ja *Amerikan Suomalaisessa Työmieheessä* – sekä amerikansuomalaisten sosialistiosastojen Hibbingin kokouksen (1906) pöytäkirjassa havaitsemiani uskonnollisen uudistushenkisyyden ilmentymiä. Tarkoitukseni on tarjota langanpäitä, joita seuraamalla ja kokoon kerimällä käsitystä amerikansuomalaisen työväenliikkeen suhteesta uskonnollisuuteen voisi päivittää samalla tavalla kuin suomalaisen työväenliikkeen osalta on viime vuosina tehty.¹ Näin voitaisiin laajentaa käsitystä siitä, mitä kaikkea työväenaate saattoi 1900-luvun alun amerikansuomalaisille tarkoittaa ja millainen rooli henkisellä reformityöllä nähtiin työväenliikkeen toiminnassa. Samalla voitaisiin lisätä ymmärrystä tuon ajan suomalaisen ja amerikansuomalaisen työväenliikkeen välisistä kytköksistä ja vuorovaikutuksesta, ja siten molempien liikkeiden aatteelliseen muotoutumiseen vaikuttaneista tekijöistä.

Lännetär

Ensimmäinen miellelyhtymä amerikansuomalaisen työväestä henkisyydestä lienee Matti Kurikka ja hänen toimintansa Kanadan Malkosaaren Sointula-ihanneyhteisössä (1901–1904).² Kurikka onkin epäilemättä amerikansuomalaisen työväen uskonnollisen uudistushenkisyyden tunnetuin ilmentymä, jonka ajatuksilla oli huomattava vaikutus 1900-luvun alkuvuosien amerikansuoma-

Amerikansuomalaisten sanomalehtien tekeminen ei välttämättä ollut hommista loisteliainta – kuva nanaimolaisesta talosta, josta ensimmäinen Aika-lehti julkaistiin. Kuva: Työväen Arkisto, TA28373.

laisten työläisten keskuudessa: Sakari Sariola on jopa arvioinut, että ”Matti Kurikan mukana miltei joka ainoa siirtolainen koki teosofisen herätyksen”.³ Tässä herätystyössä Kurikan välineinä toimivat paitsi hänen laajat luentomatkinsa,⁴ myös *Aika*-lehti, jota julkaistiin ensin sanomalehtenä British Columbian Nanaimosta ja myöhemmin aikakauslehtenä Sointulasta käsin.⁵

Toisin kuin Kurikan aikalais- ja jälkimaineen perusteella voisi ajatella, *Aika* ei kuitenkaan ollut ainoa eikä edes ensimmäinen amerikansuomalaiselle työväelle suunnattu henkistä etsintää ja työväenaatetta yhdistänyt julkaisu. Vielä aikaisemmin tällaista työväenaatetta nimittäin edistettiin noin viidensadan mailin päässä Malkosaarelta, Oregonin Astoriassa.

Kyseessä oli vuodesta 1897 lähtien ilmestynyt *Lännetär*-sanomalehti,⁶ joka on aiemmassa kirjallisuudessa mainittu yhtenä ajan amerikansuomalaisista työväenkysymykseen myönteisesti suhtautuneista kaupallisista sanomalehdistä.⁷ Mahdollisena syynä tähän suhtautumiseen on nähty taloudelliset vaikeudet: Ritva Jarva on arvellut suopeuden sosialismia kohtaan olleen yritys kasvattaa lukijakuntaa.⁸ Lehteen tutustumalla tämä oletus asettuu kuitenkin kyseenalaiseksi.

Itsensä ”työkansan parasta kannattavaksi” lehdeksi määritellyt *Lännetär* suhtautui työväenaatteeseen myönteisesti ainakin syksystä 1900 lähtien, ja, kuten *Ajankin* ajama sosialismi, sen tulkinta työväenaatteesta oli jotain muuta kuin materialistista luokkataistelususialismia: *Lännetär* nimittäin edusti työväenaatetta, jossa ihmisen ”hengen kehittäminen” ja ”sydämen jalostaminen” nostettiin ensisijaiseksi aineellisten etujen tavoitteluun nähden.⁹ Tämä suuntautuminen oli ilmeisesti peräisin lehden toimittajalta ja myöhemmin myös kustantajalta Chas. C. Rosenbergiltä,¹⁰ jonka pyrkimys vuonna 1904 julkaistun henkilökuvan mukaan oli *Lännettären* kautta ”inspiroida korkeampia päämääriä ja motiiveja työväen keskuudessa ja laajentaa heidän ajattelunsa ja tavoitteidensa alaa”.¹¹ Rosenbergin kaudella *Lännetär* pyrkiin parantamaan työläisten olosuhteita esimerkiksi kannustamalla heitä liittymään A. O. U. W. (Ancient Order of United Workmen) nimiseen ”veljeys vakuutus seuraan”, jonka tarkoitus oli tarjota työläisperheille taloudellista turvaa mahdollisten onnettomuuksien varalta, mutta myös liittää työläisiä yhteen Jeesuksen opetuksiin perustuvan kristillisen lähimmäisenrakkauden nimessä.¹²

Toinen *Lännettären* itseään kuvaamaan käyttämä termi oli ”vapaa-aatteellinen”, ja lehti edistikin Rosenbergin toimituskaudella irtautumista perinteisestä kirkkouskonnollisuudesta sekä

osoitti monipuolista kiinnostusta ajan uusiin ilmiöihin ja tieteseen.¹³ Rosenberg esimerkiksi ehdotti lukijoilleen ”Sielutieteellisen Clubin” perustamista ja muun muassa telepatiaa, auto-suggestiota ja frenologiaa käsittelevien ”oppikirjasten” julkaisemista sen puitteissa. Lehdessä ilmestyi myös mainos *Uudet Aatteet* -nimisestä, Rosenbergin toimittamasta kuukausilehdestä, jonka sisällössä oli tarkoitus kytkeä toisiinsa kokeilevaa, uudenaikaiseksi katsottua sielutiedettä, ihmisen kehittämistä ja rakkaudellista yhteiselämää.¹⁴

Nimi *Uudet Aatteet*, lehden tavoitteet ja kytkös ajan sielutieteellisiin suuntauksiin viittaavat Yhdysvalloissa 1800-luvulla muodostuneeseen New Thought -liikkeeseen. New Thought yhdisteli esimerkiksi valistuksesta, itämaisesta mystiikasta, modernista tieteestä ja kristinuskosta saatuja vaikutteita ja pyrki ihmiselämän kokonaisvaltaiseen parantamiseen valjastamalla mielen sisäiset voimat.¹⁵ *Lännettären* ja liikkeen kytköksestä kertoo myös se, että Rosenberg mainitsee suunnittelemansa Sielutieteellisen Clubin avustajana yhden New Thought -liikkeen vaikuttajista, William Walker Atkinsonin, jonka tekstejä myös julkaistiin *Lännettären* sivuilla.¹⁶ Samaan suuntaan viittaa myös liikkeelle keskeisen kirjailijan Ralph Waldo Emersonin toistuva esiintyminen lehdessä,¹⁷ sekä se, että vuoden 1904 maaliskuun ensimmäisessä ja ilmeisesti myös sitä edeltävässä numerossa lehden toinen sivu oli varattu ”Uusi ajatus” -otsikolla kulkevalle, oletettavasti New Thought -vaikuttajien teksteille omistetulle palstalle.¹⁸

Näiden uudistuksellisen uskonnollisuuden ja siihen kytkeytyvän työväenaatteen ilmentymien löytyminen *Lännettären* sivuilta oli odottamatonta ja muutti aiemman kirjallisuuden pohjalta muodostamaani käsitystä paitsi itse lehdestä, myös varhaisen amerikansuomalaisen työväenliikkeen ja henkisyiden suhteesta: se nosti esiin aivan uuden henkistä etsintää ja työväenaatetta yhdistäneen toimijan ja itselleni aiemmin tuntemattoman henkisen etsinnän muodon, New Thought -liikkeen. Tämä lisäksi ymmärrystäni amerikansuomalaisen työväen ja uskonnollisen uudistushenkisyyden monimuotoisuudesta – kyse ei ollut vain teosofian ja työväenaatteen kytköksistä, vaan henkistä uudistus-

halua ja työväen aseman parantamista toisiinsa kytkenyt ajattelu sai muitakin ilmentymiä. Matti Kurikan *Aika*-lehti ei siis ollut yksin julistaessaan tämäntyyppistä työväenaatetta 1900-luvun alun amerikansuomalaisille, vaan sillä oli suhteellisen lähellä julkaistu samanhenkinen edeltäjä.¹⁹

Pohjan Tähti

Lännettärellä ja *Ajalla* oli myös liittolainen itärannikolla – Fitchburgissa, Massachusettsissa. Maaliskuusta 1902 alkaen julkaistu *Pohjan Tähti* -lehti on *Lännettären* tavoin nähty aiemmassa kirjallisuudessa ”edistyksellisenä kaupallisena sanomalehtenä”, joka suhtautui myönteisesti työväenasiaan mahdollisesti tilaajamäärän laajentamisen tarkoituksessa.²⁰ Esiin on nostettu pääasiassa Taavi Tainion kesällä 1904 alkanut lyhyttä kautta lehden toimittajana.²¹ Tämän voi nähdä ilmentävän käsitystapaa, jossa työväenliike kytketään nimenomaan kansainväliseen luokkataistelusosialismiin: Tainion tulo toimittajaksi nimittäin merkitsi lehdessä siirtymää kohti luokkajaon ja -taistelun periaatteisiin nojaavaa sosialismia.²²

Kuten *Lännettärenkin* kohdalla, oletus *Pohjan Tähd*en Tainiota edeltävästä suuntautumisesta työväenasiaan strategisena siirtona on kritiikille altis. Pikemminkin kyse oli vain luokkataistelusosialismista poikkeavasta, henkisyiden sävyttämästä tavasta käsittää työväenaate. *Pohjan Tähd*en toimittajana elokuuhun 1903 asti toimineen E. S. Niklanderin²³ kaudella nimittäin edistettiin työväenaatetta, jonka mukaan olojen tasa-arvoistuminen tapahtuisi luokkataistelun sijaan yleisemmän kehityksen kautta.²⁴ Erityisesti Niklanderin kauden loppupuolella lehdessä myös käsiteltiin uskontoa kirkon edustamasta käsityksestä tietoisesti irtautuen.²⁵ Tämän teosofiaan viittaavan,²⁶ mutta tarkemmin määrittelemättömän henkisyiden muodon voi katsoa olleen yksi *Pohjan Tähd*en keskeisistä piirteistä ennen Tainion toimittajakautta.

*Pohjan Tähd*en edistämällä työväenaatteella oli myös julki-lausuttuja yhteyksiä Suomessa *Työmiehen Illanvietossa* vuonna

Suomalaisten asuinalueita Fitchburgissa vuonna 1910. Kuva: Työväen Arkisto, TA28367.

1902 esiin nousseeseen teosofiseen sosialismiin. Lokakuussa 1902 lehdessä nimittäin julkaistiin Wm. eli William Wäreen teksti ”Pitääkö meidän olla sosialisteja?”, jossa Wäre arvioi hyvin myötämielisesti suomalaisessa *Työmiehen Illanvietossa* kuu-kautta aiemmin julkaistua Pekka Ervastin samannimistä tekstiä.²⁷ Wäre siteerasi pitkästi Ervastia, katsoi tämän vaikuttavan ”[t]äysin perehtyneeltä ja sosialismin oikein käsittävältä”. Wäre myös toivoi, että ”[j]ospa todellakin Amerikan suomalaisten kesken tunnettaisiin sosialismin oikea, lämpöä tuoksuva henki, niin paljon tuntuisi toivorikkaammalta katsella kohti ihmiskunnan tulevaisuutta”.²⁸ Kirjoituksellaan Wäre siis edisti amerikansuomalaisen työväen keskuudessa Ervastin teosofista sosialismitulkintaa, josta *Illanvieton* keskustelun päättäneessä, joulukuussa 1902 pidetyssä Työväen Sanomalehtiosakeyhtiön kokouksessa sanouduttiin irti.²⁹

Pohjan Tähtien sosialismikäsitteiden kytköksistä teosofiaan tai vähintäänkin vapaamieliseen uskonnollisuuteen kertoo myös

Matti Kurikan lehdessä saama painoarvo,³⁰ sekä se, että syksyllä 1903 *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* väliaikaisen, teosofialle myötämielisen toimituksen muodostaneet John Hakola ja Urho Mäkinen kirjoittivat lehteen. Mäkinen toimi myös lehden kiertävänä asiamiehenä.³¹ Lisäksi lehden linjasta kertovat sen välityksellä saatavilla olleesta kirjallisuudesta ilmoittaneet mainokset, joissa mainittiin muun muassa ”[p]aras Suomenkielinen teosofinen teos mitä tähän asti on Amerikassa painettu” eli Pekka Ervas-tin *Valoa kohti* (1903).³²

Kaiken kaikkiaan *Pohjan Tähd*en voi siis *Lännettä*ren tavoin todeta edustaneen Niklanderin kaudella työväenaatteen tulkin-taa, jossa sovinnollinen yhteiskunnallisen tasa-arvon tavoittelu kytkettiin henkisen elämän kumoukseen, jopa suorasanaiseen teosofisuuteen. Niklanderin *Pohjan Tähdessä* oltiin myös tietoisia sen ja *Lännettä*ren linjojen yhteneväisyyksistä sekä myös osoi-tettiin tukea samanmieliselle lehtitoverille.³³ Samoin lehden pii-rissä tunnettiin myös aateveli valtameren takana: Wäre

en teksti todistaa, että teosofis-sosialistista *Työmiehen Illanviettoa* luettiin Pohjois-Amerikassakin, ja että sillä oli vaikutuksensa ameri-kansuomalaisen työväenliikkeen linjasta käytyyn keskusteluun. Näin alkaa hahmottua, että teosofista tai uskonnollisesti uudis-tushenkistä työväenaatetta eivät ajaneet vain *Ajan* tai *Illanvieton* kaltaiset yksittäiset julkaisut, vaan pikemminkin julkaisujen ver-kosto, jonka kaikki solmukohdat eivät välttämättä ole vielä edes tiedossa.

Amerikan Suomalainen Työmies

Osa tätä uskonnollisesti uudistushenkisen työväenaatteen ilmen-tymien verkostoa oli myös heinäkuussa 1903 Worcesterissa, Massachusettsissa perustettu *Amerikan Suomalainen Työmies*.³⁴ Alkuvaiheissaan lehden linja oli nimittäin mielenkiintoinen sekoitus yhtäältä uskonnollisesti sävytynyttä ja toisaalta puh-dasoppista kansainvälistä sosialismia kohti pyrkivää työvä-enaatetta. Lehdessä näkyi myös *Työmiehen Illanvieton* vaikutus,

mikä käy selväksi jo lehden näytenumeron ohjelmakirjoitusta tarkastelemalla.

Kyseisessä ohjelmakirjoituksessa *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* ensimmäisenä ja ”rakkaimpana” tehtävänä esitettiin ”työväenkysymyksen selvittäminen”, jonka suhteen lehti noudattaisi ”kansainvälisen työväenliikkeen horjumattomia periaatteita”. Kuitenkin jo ohjelman seuraava kohta herättää kysymyksiä siitä, mitä lehden toimitus ajatteli näiden periaatteiden tarkkaan ottaen tarkoittavan. *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* nimittäin lausuttiin asettuvan uskonnon suhteen ”vapaamieliselle kannalle, koettaen kehittää lukijoitamme ymmärtämään oikein Jesus Natsarealaisen opin sekä sovelluttaa se jokapäiväisen käytännöllisen elämän kanssa sopusuhtaiseksi”. Toisin kuin Suomen työväenliikkeessä, jonka piirissä edellisenä vuonna käydyssä teosofiaa koskevassa keskustelussa uskonto oli jo julistettu yksityisasiaksi, *Amerikan Suomalaisessa Työmiehessä* uskonto oli siis ohjelman keskeinen osa.³⁵

Mielenkiintoinen poikkeama ”uskonto yksityisasiana” -tyyppisestä retoriikasta oli myös kyseisessä kohdassa ilmaistu tahto valmistaa lehden lukijoita Jeesuksen todellisen opin ymmärtämiseen sekä sovittaa se osaksi heidän elämäntapaansa – muotoilu, jossa voi nähdä yhteyksiä vaikkapa *Työmiehen Illanvietossa* esitettyihin käsityksiin henkisyyden ja yhteiskunnallisen toiminnan välisestä yhteydestä.³⁶ Ajatuksen Jeesuksen oikein ymmärtämisestä taas voi tulkita viittaavan teosofiaan tai tolstoilaisuuteen, joille oli ominaista käsitys Jeesuksen alkuperäisen sanoman hautautumisesta kirkon vääristävien opetusten alle.³⁷

Teosofiaan, tolstoilaisuuteen sekä *Työmiehen Illanviettoon Amerikan Suomalaista Työmiestä* yhdistää myös sen avustajaluettelo, jonka ensimmäisiä nimiä olivat suomalaisen tolstoilaisuuden johtohahmo Arvid Järnefelt sekä teosofit Pekka Ervast ja Martti Humu eli Maria Ramstedt. Lisäksi avustajina mainittiin Veikko Palomaa ja A. B. Sarlin sekä Amerikasta käsin myös Matti Kurikka – kaikki nimiä, jotka olivat leimautuneet Suomessa teosofisen sosialismitulkinnan edustajiksi.³⁸ Avustajaluettelo viittaa-kin teosofian vahvaan asemaan toimituksen sisällä ja yhteyteen

Työmiehen Illanviettoon, joka on jopa voinut toimia jonkinlaisena esikuvana *Amerikan Suomalaista Työmiestä* perustettaessa. Se, minkälaisia yhteyksiä lehtien välillä lopulta oli, jäi kuitenkin läpikäymäni aineiston valossa epäselväksi: en tiedä, oliko avustajina mainittujen suomalaisten teosofien ja *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* välillä yhteydenpitoa tai tiesivätkö he edes nimeämisestään.³⁹

Myös lehden amerikansuomalaisen avustajakunnan joukossa on huomattavan monia henkilöitä, joilla oli yhteyksiä teosofiaan. Avustajista ainakin Victor Hall, Hanna Lehtinen ja S. eli Salomon Laitinen olivat kytköksissä Brooklynnissa sijainneeseen, ”kansallisteosofisena” pidetyn työväenliitto Imatran pääyhdistykseen Imatra I:een.⁴⁰ Luettelossa nimetty O. Reini taas oli yksi niistä neljästä ”teosofista”, jotka *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* toimittajan Vihtori Kososen mukaan vaativat hänen eroaan elokuussa 1903, ja myös Kaarlo Stenberg vaikuttaa edustaneen lehden teosofiseksi nimettyä siipeä.⁴¹ Amerikasta avustaviksi ohjelmakirjoituksessa nimettiin myös jo *Pohjan Tähtien* yhteydessä esiin nouseet Tahvo Tohmolainen eli John Hakola⁴² sekä Urho Mäkinen, jotka toimittivat lehteä Kososen eron aikana syksyllä 1903. Heistä ainakin Mäkinen osoitti selvää kiinnostusta teosofiaan.⁴³

Voi siis sanoa, että kansainvälisen työväenliikkeen periaatteisiin kiinnittymisestä huolimatta *Amerikan Suomalaisessa Työmiehessä* oli läsnä myös teosofiaan tai yleisemmin uskonnolliseen uudistushenkisyyteen kytkeytyviä käsityksiä ja henkilöitä. Erityisen mielenkiintoinen tässä mielessä oli yhteys *Työmiehen Illanviettoon*, vaikka yhteyden tarkempi luonne jäikin tutkimuksessani selvittämättä. Näiden lehden eri suuntiin vetävien voimien välille muodostui syksyn 1903 edetessä kamppailu, joka päättyi keväällä 1904 kansainvälistä sosiaalidemokratiaa kannattaneen linjan voittoon.⁴⁴ Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut uskonnollista uudistushalua ja työväenaatetta yhdistäneiden käsitysten häviämistä amerikansuomalaisesta työväenliikkeestä, mistä kertovat esimerkiksi amerikansuomalaisten työväenyhdistysten elokuussa 1906 Minnesotan Hibbingissä pitämässä kokouksessa tehdyt päätökset.

Hibbingin kokous 1906

Hibbingin kokous (1.–7.8.1906) oli merkittävä tapaus amerikkansuomalaisen työväenliikkeen historiassa, koska siellä perustettiin koko maan kattava Suomalainen Sosialistijärjestö,⁴⁵ jolle myös määriteltiin oma ohjelma. Kokouksen onkin katsottu olleen yksi liikkeen aatteellisen selkenemisen prosessin virstanpylväistä,⁴⁶ ja sen voi nähdä jopa Suomen Forssan vuoden 1903 puoluekokouksen amerikansuomalaisena vastineena.

Yhtymäkohta Forssan kokouksen kanssa oli ensinnäkin se, että Hibbingissä Suomalaisen Sosialistijärjestön edeltäjien Amerikan Suomalaisen Työväenliitto Imatran ja Amerikan Suomalaisen Työväenliiton nimien sisältämä viittaus ”työväkeen” korvattiin julkilausutulla sitoutumisella sosialismiin – aivan kuten Forssan kokouksessa Suomen Työväenpuolueesta tuli Suomen Sosialidemokraattinen Puolue. Toinen, amerikansuomalaisen työväen henkisyyden kannalta olennainen yhteys Forssan kokoukseen oli puolestaan se, että Hibbingissä määriteltiin Suomalaisen Sosialistijärjestön kanta uskontoon.

Kokouksessa uskonnon asemaa koskevaa päätöstä edelsi kolme eri alustusta ja runsas keskustelu. Lopulta kokous hyväksyi kolme pönttä, joiden mukaan

1. Kaikkia uskontoja, jotka tavalla tai toisella vastustavat kaikkien ihmisten taloudellista tasa-arvoa ja kieltävät luokkataistelun taloudellisen tasa-arvon saavuttamiseksi, on sosiaalidemokraattisen puolueen Amerikassa vastustettava.
2. Luonnonomaisen uskonnon, joka tietoisuuden ihmisessä lisääntyessä tulee todelliseksi uskonnoksi ihmiselle ja joka ei mitenkään vaikuta ihmisen vapaudelle tai syntyperäisiä oikeuksia ehkäisevästi, katsomme kunkin ihmisen omantunnon asiaksi.
3. Mitään uusia päätelmiä, enemmän materialistisia kuin teosofiaakaan tai muita älköön asetettako vanhan uskonnon tilalle, paitsi mikäli niitä voidaan esittää puhtaasti tieteen valossa.⁴⁷

Ponnet eivät siis tarkoittaneet yksiselitteistä irtautumista uskonnosta, vaan kunkin uskonnon suhtautuminen taloudelliseen tasa-arvoon, vapauteen, perusoikeuksiin ja luokkataisteluun nostettiin määrittämään järjestön suhdetta siihen. Mikäli uskonto ei loukannut näitä kohtia, suhtautuminen jätettiin yksilön oman harkinnan varaan – kunhan kyseinen uskonto oli myös tieteen kanssa sopusoinnussa. Uskonnolta vaadittiin siis yhtäpitävyyttä sekä sosialistisen ohjelman että tieteen kanssa ennen kuin sille suotiin edes yksityisasian asema. Näin Hibbingissä tehty rajaus oli Forssan kokouksen linjausta tiukempi: jos Forssassa uskonto oli määritelty yksiselitteisesti yksityisasiaksi,⁴⁸ Suomalaisen Sosialistijärjestön suhde uskontoon määriteltiin yksityiseksi vasta, kun uskonto oli täyttänyt tietyt kriteerit.

Hibbingin kokouksen asettamat tiukat ehdot työväenliikkeen ja uskonnon suhteelle eivät kuitenkaan välttämättä tarkoittaneet sitä, että ponsien ilmaisema suhtautuminen henkisyteen olisi ollut erityisen kielteinen. Pikemminkin voi jopa sanoa, että ponnet sekä niitä edeltäneet alustukset ja puheenvuorot ilmaisivat kiinnostusta uskonnolliseen uudistushenkisyyteen ja ajan erilaiisiin uskonnollisuuden muotoihin. Amerikansuomalaisen työväen henkisyyden näkökulmasta ponnet voi siis nähdä työväenliikkeessä ilmennyttä uskonnollista harrastuneisuutta avaavana aineistona.

Ensinnäkin tältä kannalta huomionarvoinen on kokouksen toinen ponsi, jossa yksityisasiaksi tai ”omantunnon asiaksi” nimettiin ”luonnonomainen uskonto”, joka ”tietoisuuden ihmisessä lisääntyessä tulee todelliseksi uskonnoksi”. Maininta luonnonomaisesta uskonnosta oli peräisin työväenaktiivi Alex Halosen keskustelussa esittämästä puheenvuorosta, jonka mukaan kyseisenlainen uskonto, tai ”todellinen uskonto”, ei ”riipu siitä, uskommeko mihin menemme tai mistä tulemme”, vaan se on ”tunne siitä että me vaistomaisesti tunnemme vissien lakien olemassaolon”.⁴⁹ Luonnonomainen uskonto tarkoitti Haloselle siis kirkollisuudesta irrallista, ihmisestä itsestään kumpuavaa tunnetta maailmassa vallitsevasta järjestyksestä. Mainitun muotoilun sisällyttäminen ponteen on merkittävää, koska se ilmaisi

halua kirjata päätökseen tilaa kirkonopista vapaalle uskonnollisuudelle. Ponsissa siis asetettiin rajoja työväenliikkeen ja uskonnon suhteelle, mutta samalla – ilmaisemalla millainen uskonnollisuus oli suotavaa – osoitettiin myös uskonnollisuudelle annettua arvoa.⁵⁰

Yhtä lailla hedelmällinen amerikansuomalaisten työläisten henkisyuden tarkastelun kannalta on kolmas ponsi, jossa kiellettiin hyväksymästä ”vanhan uskonnon” tilalle sen paremmin materialistisia kuin teosofisiakaan ”päätelmiä”, mikäli ne eivät olleet tieteen mukaisia.⁵¹ Se oli historiantutkija A. William Hoglelundin mukaan suunnattu Kurikan kaltaisia utopisteja ja teosofeja vastaan ja osoitti, että ”uskonnollinen utopismi” nähtiin sosialismin esteenä.⁵² Hoglelundin tulkinta on perusteltu, jos pontta tarkastellaan *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* suuntakiistassa voitolle päässeen, kurikkalaisuuteen kielteisesti suhtautuneen ja teosofian uskonnollisena haaveiluna käsittäneen linjan näkökulmasta.⁵³ Kyseisestä näkökulmasta katsoen muotoilun voi tulkita sulkeneen teosofian kaltaiset henkisen etsinnän muodot uuden sosialistijärjestön ulkopuolelle.

Teosofian sisältä tarkasteltuna tilanne oli kuitenkin toinen: pyrkimys tieteellisyyteen ja järjestelmälliseen tutkimukseen nimittäin kuului teosofiinkin oppiin,⁵⁴ ja teosofeille itselleen kyseisen muotoilun voi katsoa antaneen teosofialle elintilaa järjestön sisällä: heille teosofia nimenomaan pyrki uudistamaan uskonnollista ajattelua tieteelliseltä pohjalta, eli tuomaan ”vanhan uskonnon” sijalle ”puhtaasti tieteen valossa” esitettäviä ”uusien päätelmiä”. Kohdan voi siis tulkita olleen teosofisen ajattelun mukainen, ei sitä liikkeestä ulos rajaava, kuten Hoglelund on asian tulkinnut. Kyseessä oli muotoilu, josta teosofit ja materialistisemmin ajattelevat sosialistit saattoivat – kenties huomaamattaan – olla yhtä mieltä.

Muotoilu oli päätyneet pontteen Lead Cityn työväenyhdistyksen alustuksesta, joka sisälsi suoraan teosofiaa tai yleisemmin uskonnollista uudistushenkisyyttä.⁵⁵ Ranskalaista lääkäriä ja spiritualistia Paul Gibierä lainaten siinä todettiin,⁵⁶ että kirkko ja uskonto voidaan sivuuttaa työväenliikkeen ohjelmassa vasta silloin, kun

”[t]ulevaisuuden kirkon kokous ei julista mitään muuta tunnustusta kuin tieteellisen ja kokeellisen menettelyn tulokset”.⁵⁷ Maininnan ”tieteellisen ja kokeellisen menettelyn tuloksista” voisi tulkita viittaavan materialistiseen katsomukseen, mutta Gibierin tapauksessa kyse oli tieteellisen metodin ulottamisesta myös hengellisten asioiden alueelle.⁵⁸ Kuten edellä totesin, tämä oli yhteensopivaa teosofisen ajattelun kanssa, ja poikkesi *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* linjakiistan voittaneesta, uskonnollisuuden haaveellisuuteen kytkeneestä käsitystavasta.

Huomattavaa on myös se, että ponnassa ei annettu materialismillekaan erityistä asemaa, vaan sen nähtiin olevan teosofian kaltaisten suuntausten kanssa samalla viivalla: materialisminkin tuli olla tieteen kanssa yhtäpitäväksi todistettua saadakseen hyväksynnän. Tämä näkökulma oli päätynyt ponteen Pennsylvanian Monessenista saapuneelta kokousedustaja Olga Heinoselta, joka alustuksessaan ja myös alustuksia seuranneessa keskustelussa painotti, ettei tiede toistaiseksi ehdottomasti tukenut materialismiakaan.⁵⁹ Heinonen siis halusi jättää kysymyksen amerikansuomalaisen työväenliikkeen katsomuksesta toistaiseksi avoimeksi – liikkeen kanta piti kytkeä tieteseen, joka ei ollut vielä sanonut asiassa viimeistä sanaa. Näin teosofiallekin jäi elintilaa ja hyväksynnän mahdollisuus.

Heinosella vaikuttaakin olleen myötämielinen käsitys teosofiasta. Hän esitti alustuksessaan, että ”juuri kehitysoppi, kuten Jesuksen yksinkertainen ihana evankeliumikin” tukevat teosofiaa ja teosofit näkevän sosialismissa ”yhteiskunnallisen ihanteensa toteuttajan”, minkä vuoksi he olivat halukkaita liittymään työväenliikkeeseen. Heinonen olikin valmis hyväksymään teosofit mukaan liikkeeseen, ja tämä avoimuus koski myös ”vaikka muhamettilaisia tai hindulaisia, jotka tunnustavat puolueen periaatteet”.⁶⁰ Heinonen siis katsoi, että yksilön usko ei saanut olla työväenliikkeeseen liittymisen este, kunhan tämä usko oli sopu-soinnussa työväenliikkeen ohjelman kanssa – ehto, joka ilmeisesti Heinosen mielestä täyttyi teosofian kohdalla.⁶¹

Merkittävää edellä esitetyissä kannanotoissa oli se, että niiden kautta Suomalaisen Sosialistijärjestön uskontoa koskeviin ponsiin

Amerikan suomalaisten sosialistiosastojen edustajakokous Hibbingissä 1906. Toisen rivin keskellä on Ida Pasanen ja rusetissa hänen oikealla puolellaan Alex Halonen, Olga Heinonen voisi olla toisena tai neljäntenä vasemmalta katsoen. Eturivissä keskellä lienee Wilho Boman ja hänen oikealla puolellaan Kaapo Murros, takarivin oikeanpuolimmainen mies taas on oletettavasti Moses Hahl. Kuva: Työväen Arkisto, TA43232.

ja siten myös amerikansuomalaisen työväenliikkeen ohjelmaan kulkeutui mukaan piirteitä, jotka kertovat vuosisadanvaihteen uskonnollisten virtausten merkityksestä liikkeen kannattajakunnan keskuudessa.⁶² Vuosina 1903–1904 *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* linjakiistassa teosofian suhteen tehty rajanveto ei siis tarkoittanut uskonnollisten uudistushalun häviämistä liikkeen piiristä.⁶³

Se, miten pitkäkestoista ja laaja-alaista näiden vivahteiden vaikutus oli, onkin sitten toinen juttu. Høglund on esittänyt, että liberaalin uskonnon kehittyminen huomattavaksi vastavoimaksi amerikansuomalaisessa työväenliikkeessä nujerrettiin Suomalaisen Sosialistijärjestön perustamisen jälkeen.⁶⁴ Näin voi hyvin olla, mutta ehkä asiaa voisi tarkastella uudelleen Høglundin

tutkimuksen jälkeen tapahtuneen, ajan erilaisia uskonnollisuuden muotoja koskevan tietämyksen kasvun pohjalta. Kenties amerikansuomalaisen työväen henkisyttä osattaisiin havaita nyt herkemmin kuin Hoglundin aikaan.

Langanpätkiä kerittäväksi

Edellä esittämäni huomiot osoittavat, että varhaisesta amerikansuomalaisesta työväenliikkeestä nousee esiin uskonnollisen etsinnän ilmentymiä sieltä täältä, jos tutkimuksen näkökulma on sen suuntaisesti virittynyt. Mitä oikein löytyisikään jos näitä ilmentymiä haettaisiin systemaattisesti? Miltä varhaisen amerikansuomalaisen työväenliikkeen uskonnollis-aatteellinen profiili näyttäisi tällaisen tutkimuksen jälkeen? Entä mihin tällaisen tutkimuksen katse kannattaisi kääntää – eli mistä voisi lähteä liikkeelle?

Yksi mahdollisesti otollinen amerikansuomalaisen työväen henkiseen etsintään pureutuvan tutkimuksen kohde voisivat olla liikkeessä vaikuttaneet naiset. Kuten Mikko Kempainen on osoittanut, kuva suomalaisen työväenliikkeen suhteesta henkisyteen rikastuu tarkastelemalla työväenliikkeen keskeisiä nais-toimijoita.⁶⁵ Kenties samoin voisi käydä myös amerikansuomalaisen työväenliikkeen kohdalla? Tähän suuntaan viittaa ainakin se, että mahdollisesti ainoa väitöstyöni aineistossa esiintyvä naiskirjoittaja – nimimerkki H. L. eli Hanna Lehtinen – suhtautui teosofiaan myönteisesti, toimi ”kansallis-teosofiseksi” mainitussa Imatra I -yhdistyksessä sekä oli perustamassa imatralaisuuteen kytkeytynyttä *New Yorkin Uutiset* -lehteä.⁶⁶ Naistoimijoihin keskittyvän näkökulman omaksumiseen kannustaa myös se, että Hibbingin kokouksen teosofialle myötämielisin kannanottaja oli nainen, Olga Heinonen.⁶⁷

Myös Hanna Lehtisen edustama Imatra I -yhdistys ja sen johtama Imatra-liike voisivat olla amerikansuomalaisen työväen henkisyyden näkökulmasta hedelmällisiä tutkimuskohteita. Imatra I -yhdistyksestä on jo olemassa Ilkka Liskin laaja artik-

keli (1981), joka ei kuitenkaan juurikaan tarkastele yhdistyksen toiminnan mahdollisia henkisiä vivahteita tai sen piirissä ilmenneitä uskonnollisia käsityksiä. Imatra I:tä koskevaa tietämystä olisikin mahdollista laajentaa tästä näkökulmasta eritoten tarkastelemalla amerikansuomalaisia lehtiä, joita Liski on hyödyntänyt vain vähän. Varsinkin *Amerikan Suomalainen Työmies* ja *Pohjan Tähti* voisivat olla tässä mielessä rikasta aineistoa, kuten myös imatralaisista ja “ihannesosialistisista” kytköksistä tunnettujen henkilöiden perustaman *New Yorkin Uutisten* säilyneet numerot.⁶⁸

Mainitut lehdet, kuten myös *Lännetär*, olisivat toki myös itsessään potentiaalisia amerikansuomalaisten työläisten henkisyttä avaavia lähteitä. Mitä *Lännettären* perinpohjaisen tarkastelun kautta voisi selvitä vaikkapa Charles C. C. Rosenbergin toiminnasta tai New Thought -liikkeen vaikutuksesta amerikansuomalaisten keskuudessa? Entä mitä *Pohjan Tähti* kertoisi itärannikon amerikansuomalaisen työväen henkisistä harrastuksista? Lisäksi voisi olla hyödyllistä käydä läpi myös muita 1900-luvun alkuvuosien amerikansuomalaiselle työväelle suunnattuja lehtiä,⁶⁹ jotka jätin oman tutkimukseni ulkopuolelle. Niidenkin sivuilta voisi löytyä odottamattomia ja aiemmin havaitsematta jääneitä uskonnollisen uudistushenkisyyden ilmentymiä ja vihjeitä tässä mielessä olennaisista amerikansuomalaisista toimijoista.

Yksi amerikansuomalaisen työväen uskonnolliseen uudistushenkisyyteen keskittyvän tutkimuksen tuomista tulkinnallisista muutoksista voisi olla amerikansuomalaisen työväen henkisyyden eri muotojen nouseminen esiin niin sanotun ”kurikkalaisuuden” takaa. Kuten tässäkin artikkelissa esiin nostamani tapaukset osoittavat, amerikansuomalaisessa työväenliikkeessä ilmenevässä uskonnollisessa uudistushenkisyydessä oli kyse selvästi pelkkää kurikkalaisuutta laajemmasta ilmiöstä: uskonnollisesti sävytynyttä työväenaatteen tulkintaa ajoi Kurikan ohella useampi toimija ja julkaisu, joilla oli kytköksiä myös Suomeen ja toisiinsa.

Samalla amerikansuomalaisen työväen henkisyyteen keskittyvä tutkimus voisi avata Matti Kurikankin usein teosofiaan ankkuroitua uskonnollis-aatteellista profiilia ja vaikutusta uudella

tavalla.⁷⁰ Tutkimustyöni sivujuonteena Kurikan ajattelustakin nimittäin paljastui piirre, jota en ole aiemmin havainnut pohdittavan: kiinnostus New Thought -liikkeeseen. Kurikka osoitti kiinnostusta liikkeen oppeihin ainakin loppuvuodesta 1905 lähtien,⁷¹ ja toukokuussa 1907 hänen *Elämä*-lehdessään jopa todettiin ”mahtavan” New Thought -liikkeen opin toimivan lehden ”johdavana filosofiana”.⁷²

New Thought -ajattelu siis löysi Kurikan välityksellä tiensä myös Suomeen, mikä nostaa esiin jälleen uusia kysymyksiä. Kuinka paljon New Thought -vaikutteet näkyivät *Elämässä*? Saiko se kannatusta Suomen työväenliikkeen piirissä, ja miten tämä mahdollinen kannatus ilmeni?⁷³ Ainakin voi sanoa, että Kurikka ei Pohjois-Amerikan vuosinaan ollut vain vaikuttaja, vaan vaikutti itsekin: Amerikan kokemus antoi oman panoksensa hänen ajatteluunsa, ja hänen kauttaan välillisesti myös suomalaisen uskonnollisen etsinnän kenttään.

Edellä tehdyt huomiot ovat siis alustava silmäys siihen, miten henkisesti sävyttynyt työväenliikkeen variantti oli esillä amerikansuomalaiselle työväelle suunnatuissa julkaisuissa 1900-luvun ensimmäisinä vuosina. Tarjolla olisikin melkein koskematon tutkimuskenttä,⁷⁴ jonka tarkasteluun olisi koittanut erityisen hyvä hetki, koska ajan suomalaisista uskonnollisista toimijoista tiedetään nyt enemmän kuin koskaan. Heitä koskeva tieto voisi toimia ponnahduslautana amerikansuomalaisen työväen henkisyys tutkimisessä: oletettavasti useat uskonnollisuuden eri muodoista kiinnostuneet amerikansuomalaisen työväenliikkeen toimijat harjoittivat henkistä etsintää jo Suomessa, ennen siirtolaisuuttaan.⁷⁵ Tarkasteluun kannattaisikin omaksua nimenomaan ylijäräinen, Suomea ja Pohjois-Amerikkaa yhdistelevä lähestymistapa,⁷⁶ jonka hyödyllisyydestä edellä esiin nostamiini *Työmiehen Illanvieton* ja *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* yhteyksien havaitseminen on havainnollinen esimerkki. Näin amerikansuomalaisten työläisten henkisyys tutkiminen voisi lisätä tietoutta niin amerikansuomalaisen kuin suomalaisenkin uskonnollisuuden eri muodoista 1900-luvun vaihteessa.

Viitteet

- 1 Ks. esim. Järvenpää 2017, Kemppainen 2017, Harmainen & Kemppainen 2020, Kemppainen 2020 & Harmainen, Järvenpää & Kemppainen 2020.
- 2 Kurikan Sointula-ajasta ks. esim. Wilson 1981, 136–145 & 1999, 373–377 ja Salmesvuori 2022. Kurikasta laajemmin esim. Kalemaa 1978 ja Suodenjoki et al. (toim.) 2022.
- 3 Sariola 1982, 89. Kurikan vaikutusta koskevista arvioista kootusti Pollari 2021, 192–193.
- 4 Ks. esim. Sulkanen 1951, 69 ja Kalemaa 1978, 153–157.
- 5 *Ajan* ensimmäinen julkaisukausi kesti toukokuusta 1901 lokakuuhun 1902 (Pilli 1982, 41–42), ja toinen marraskuusta 1903 (mt., 46) ainakin heinäkuuhun 1904 asti. Varmaa tietoa julkaisemisen päättymispäivästä ei ilmeisesti ole (Mt., 49; Pollari 2021, 239). *Ajan* sisällöstä ks. esim. Pilli 1982, 50–57; Pietilä 2017, passim.; Pollari 2021, 193–196 ja Salmesvuori 2022.
- 6 Tolonen 1919, 87.
- 7 Jarva 1970, 48. Myös Marjomäki mainitsee *Lännettären* ”liberaalina”, ”sosialistiselle aatemaailmalle palstatilaa antaneena” lehtenä (Marjomäki 1977, 77–78). Kumpikaan ei ole kuitenkaan käyttänyt itse lehteä lähteenään, vaan molempien maininta lehtien sosialistisesta sisällöstä perustuu A. F. Tannerin kirjoitukseen (Tanner 1904). Voikin olla, että työni on ensimmäinen *Lännettärtä* alkuperäislähteenä käyttänyt amerikansuomalaisen työväenliikkeen tutkimus.
- 8 Jarva 1970, 48.
- 9 Pollari 2021, 200.
- 10 Kyseisen työväenliikkeen tulkinna ilmestyminen lehden sivuille vaikuttaa osuvan yhteen Rosenbergin toimituskauden alun kanssa: Rosenberg nousi viimeistään syyskuussa 1900 *Lännettären* toiseksi toimittajaksi ([ei allek.]: *Lännettär*. *Lännettär* 6.9.1900, 4) ja pian myös sen kustantajaksi ([ei allek.]: *Lännettär*. *Lännettär* 13.9.1900, 4; Chas C. C. Rosenberg: Huomatkaa! *Lännettär* 13.9.1900, 4). Tietoon tulee kuitenkin suhtautua varauksella, koska en ole käynyt *Lännettären* numeroita systemaattisesti läpi ja lehden saatavuudessa on huomattavia puutteita. Ks. Pollari 2021, 33.
- 11 [ei allek.]: Charles C. C. Rosenberg, M. D. 1904, 452. Rosenberg oli myös mukana hankkeessa ryhtyä julkaisemaan työväen viikkolehdeä *Vapauttajaa* vuonna 1903 (Chas C. C. Rosenberg: ”Muutama sana selvitykseksi [...]”. *Lännettär* 11.6.1903, 4). *Vapauttajasta* ks. Hendrickson 1909; 43, 47, 56.
- 12 Pollari 2021, 200. Tieto kirjainyhdistelmän merkityksestä [ei allek.]: Charles C. C. Rosenberg, M. D. 1904, 452.
- 13 Pollari 2021, 201.

- 14 Mt., 201–202. Lehden tulevasta sisällöstä mainittiin otsikot ”Eliöllisestä magnetismivoimasta”, ”Onnistuminen” ja ”Hypnotismin oppikurssi” ([ei allek.]: Huomatkaa! ”Uudet Aatteet”. *Lännetär* 17.7.1902, 4). Tiedossani ei ole, ilmestyikö lehdestä yhtään numeroa.
- 15 Haller 2012, 3–15.
- 16 Pollari 2021, 202. Atkinsonista liikkeessä ks. Haller 2012, 226–230. Rosenberg oli myös jäsen Psychic Club -seurassa (Pollari 2021, 202), jonka Atkinson oli perustanut (Haller 2012, 226).
- 17 Pollari 2021, 202. Emersonin asemasta liikkeessä ks. esim. Haller 2012, 5 ja Kosley 2006, 44–46. *Lännettären* kytköksistä New Thought -liikkeeseen kertonee myös lehdessä ilmestynyt maininta Väinö Paanasen julkaisemasta Uusia Aatteita -näytelmästä (Väinö Paananen: Uusia Aatteita. *Lännetär* 10.9.1903, 3).
- 18 Pollari 2021, 202. Tarkkaa kuvaa palstalla esiintyneistä kirjoittajista ja ylipäätään New Thought -liikkeeseen kytkeytyvistä kirjoituksista *Lännettäressä* on vaikea muodostaa saatavilla olevien numeroiden vähyyden vuoksi.
- 19 Lehtien välillä on myös konkreettinen yhteys: pian Pohjois-Amerikkaan saapumisensa jälkeen Matti Kurikka tutustui Rosenbergiin ja oli ryhtymässä *Lännettären* toimittajaksi – suunnitelma, joka jäi toteutumatta *Aika*-lehden perustamisen myötä (Halminen 1936, 13–14, 16–17).
- 20 Pilli 1986, 73. Pilli perustaa arvionsa Ritva Jarvan sekä Ville Marjomäen pro graduihin (1970 ja 1977) sekä Auvo Kostiaisen esitelämään *The Growth and Decline of the Finnish Labor Press in North America* (1984).
- 21 Esim. Sulkanen 1951, 84.
- 22 Pollari 2021, 235–236.
- 23 Mt., 196.
- 24 [ei allek.]: Kaunosiiپی perhonen... *Pohjan Tähti* 26.8.1903, 2; [ei allek.]: Kysyessäsi ”mitä ymmärretään sosialismilla”... *Pohjan Tähti* 21.1.1903, 2. Ks. myös Pollari 2021, 198.
- 25 Pollari 2021, 198–199.
- 26 Teosofiaan viittaa ainakin pyrkimys tieteellisyyteen ja käsitys ihmisen kehittymisestä elämän kiertokulun kautta (Pollari 2021, 199). Teosofian suhteesta tieteeseen lisää Hibbingin kokousta koskevassa osiossa.
- 27 Kyseinen teksti aloitti *Ervastin* sosialismikäsitystä esittelevien kirjoitusten sarjan *Työmiehen Illanvietossa* ja käynnisti syksyllä 1902 käydyin teosofiaa koskevan keskustelun suomalaisissa työväenlehdissä (Pollari 2021; 99, 101–104). William Wäreestä on joitakin mainintoja väitöskirjassani (ks. ainakin Pollari 2021; 197, 240, 242), mutta saatavilla oleva aineisto sallisi laajemman perehtymisen hänen toimintaansa: Wäre esimerkiksi kirjoitti runsaasti *Pohjan Tähteen* (lehdessä esiintyvä nimimerkki W–e on oletettavasti Wäre) ja oli myös mukana *New Yorkin Uutiset* -lehtihankkeessa (mt., 242).

- 28 Wm. Wäre: Pitääkö meidän olla sosialisteja? *Pohjan Tähti*: 22.10.1902, 2; Pollari 2021, 197.
- 29 Ks. esim. Pollari 2021, 89–90.
- 30 Näyttää siltä, että Kurikka kirjoitti lehteen vuonna 1903 palstaa ”Kiertomatkani päässä” (Pollari 2021, 197–198).
- 31 Pollari 2021, 224–225.
- 32 Mt., 198. *Pohjan Tähtden* konttorista sai tilata myös Urho Mäkisen kustantamaa Ervastian *Haaveilijaa* (mts.).
- 33 *Siirtolaisessa* kerrottiin joulukuussa 1902 kuinka ”Pohjan Tähtden toimittaja ja toinen joku Urho A. Mäkinen” olivat lähettäneet *Lännettärelle* ”ylistys-sähkösanomia sen toiminnan johdosta ’tietämättömyyttä’ vastaan (Pollari 2021; 203, 225–226). Lehtien välisestä yhteydestä tarkemmin ks. mt., 203.
- 34 *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* alkuvaiheista ks. esim. T. H. 1913a.
- 35 Pollari 2021, 206. Sitaatit tekstistä Toimitus: Amerikan suomalainen työmies. *Amerikan Suomalainen Työmies* 20.7.1903, 1. Uskonnosta yksityisasi-ana *Työmiehen Illanvieton* keskustelussa ks. Pollari 2021, 159–163.
- 36 Ks. Pollari 2021, 115–134.
- 37 Kokkinen 2010, 35–41. ”Vapaamielisyyden” mainitseminen taas tuo mieleen *Lännettären* ja sen tavan määritellä itseään (ks. edellä).
- 38 Pollari 2021, 207. Ks. myös Pollari 2012, 61. Avustajien teosofiakytkökset ovat huomionarvoisia etenkin siksi, että *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* toimittaja oli jo Suomessa teosofisia kirjoituksia vastustanut Vihtori Kosonen. Kososen suhtautuminen teosofiaan ja ajan uskonnollisiin uudistuspyrkimyksiin oli kuitenkin monitahoista: hän esimerkiksi kustansi myöhemmin Matti Kurikan ja A. B. Sarlinin teoksia (Kososesta Pollari 2015; 2016 & 2021, 220–224). Ramstedtistä ks. Mäkelä-Alitalo & Harmainen 2006, Harmainen 2013.
- 39 Pollari 2021, 207–208.
- 40 Mt., 209–210. Myös Järnefeltin ja Ervastian mainitsemisen avustajaluettelossa voi tulkita viittaavan kytköksiin Imatra I -yhdistykseen (mt., 210).
- 41 Mts.
- 42 Tieto nimimerkistä Lagerstedt 2008, 53.
- 43 Hakolasta ja Mäkisestä ks. Pollari 2021, 224–228. Myös Hakola vaikuttaisi ainakin suhtautuneen suopeasti *Aika*-lehteen ([ei allek.]: Tohmolaisen turinoita. *Pohjan Tähti* 15.10.1902, 2) ja ilmaisi sitoutumista Jeesukseen ja lähimmäisenrakkauden oppiin sekä kehitysuskoa ([ei allek.]: Tohmolaisen turinoita. *Pohjan Tähti* 5.11.1902, 2), mikä voisi viitata teosofisiin vaikutteisiin (vrt. Pollari 2021, 225).
- 44 Keskustelusta kootusti ks. Pollari 2021, 211–220.
- 45 Sulkanen 1951, 89–91.

- 46 Mt., 94.
- 47 Hibbingin kokouksen pöytäkirja 1907, 77.
- 48 Forssan ohjelman viidennen kohdan mukaan ”[u]skonto on julistettava yksityisasiaksi. Kirkko on erotettava valtiosta ja kirkolliset sekä uskonnolliset yhdyskunnat katsottava yksityisiksi yhdistyksiksi, jotka itse järjestävät sisälliset asiansa. Uskonnonopetus on poistettava kouluista.” Kari (toim.) 1903, 163–164. Mielenkiintoinen ero Forssan ja Hibbingin välillä on se, että Hibbingin ponsissa mainittiin nimenomaisesti teosofia, kun taas Forssassa puhuttiin yleisemmin uskonnosta. Tämän voi ajatella ilmentävän teosofian ja siihen kytkeytyneiden oppien painoarvoa amerikansuomalaisessa työväenliikkeessä.
- 49 Hibbingin kokouksen pöytäkirja 1907, 56. Termi ”luonnottomainen uskonto” juontanee juurensa Max Müllerin teokseen *Luonnollinen uskonto*, jonka suomennos julkaistiin Pohjois-Amerikassa 1904. Teoksesta myös julkaistiin katkelma *Aika*-lehdessä (Jumala-käsitteen alkuperä [Ote F. Max Müllerin teoksesta ”Luonnollinen uskonto.”] *Aika* 1.5.1904, 368–371; *Aika* 15.5.1904, 388–394 ja *Aika* 1.6.1904, 432–433).
- 50 Kyseisessä ponnassa mainittu ”tietoisuuden lisääntyminen” oli peräisin Lead Cityn työväenyhdistyksen alustuksesta, jonka mukaan ”emme uskonnon suhteen tahdo mitään varmaa päätöstä eli selvää määritelmää, rajoituksineen ja poikkeuksineen, joka lienee tarpeetontakin, sillä työväenlauteesta selville tultua, tietoisuuden kohottua, tulemme uskonnon suhteen toivottavasti ilman keskusteluja ja päätöksiä toisiamme ymmärtämään” (Hibbingin kokouksen pöytäkirja 1907, 55). Alustuksessa siis vältettiin dogmaattisuutta ja jätettiin työväenliikkeen kanta uskontoon avoimeksi – se oli kysymys, joka ratkeaisi itsestään kehityksen myötä. Tällainen linjaus tuo mieleen esimerkiksi *Työmiehen Illanvietossa* ilmenneen teosofisen kehitysjattelun sekä *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* linjakeskustelussa esitetyt niin sanottua vapaata kantaa puoltaneet kannanotot (edellisestä ks. Pollari 2021, 115–134; jälkimmäisestä mt., 243–272).
- 51 Myös huhtikuussa 1906 työväen aikakauslehti *Soihtuun* kirjoittanut J. W. Kannasto katsoi, että ainoastaan sellainen uskonto, ”joka on tulos järjekyllystä ”mietiskelystä” ja joka kestää järjen valoa”, voidaan jättää yksityisasiaksi. (J. W. Kannasto: Jätetäänkö uskonto yksityisasiaksi? *Soihtu* n:o 4. Huhtikuu 1906, 107).
- 52 Høglund 1977, 44.
- 53 Ko. linjasta ks. Pollari 2021, 283–314.
- 54 Teosofian suhteesta tieteeseen ks. esim. Aspren 2012, Aspren 2014, 444–480 & Boguslawski 2020, 145–150.
- 55 Pöytäkirjan mukaan ponnet valmisteltiin Moses Hahlin ja Olga Heinosen esitysten sekä Lead Cityn alustuksen pohjalta (Hibbingin kokouksen pöytäkirja 1907, 60–61).

- 56 Gibierin teos *Avaruuksien ja henkimaailman salaisuudet* julkaistiin suomeksi Pohjois-Amerikassa vuonna 1902. Teoksen mainoksen mukaan se ”sisältää mieltä kiinnittäviä ajatuksia sielun ja hengen olemassa olosta ruumiin kuoltuakin” ([ei allek.]: *Avaruuksien ja henkimaailman salaisuudet. Pohjan Tähti* 3.9.1902, 4). Suomessa suomennos julkaistiin vuonna 1899.
- 57 Hibbingin kokouksen pöytäkirja 1907, 54. Lainaus on peräisin *Avaruuksien ja henkimaailman salaisuuksista* ja löytyy Suomessa julkaistusta versiosta sivulta 147.
- 58 *Avaruuksien ja henkimaailman salaisuuksissa* Gibier esittää, että tiede, mentään ”eteenpäin ja kohottuaan korkeimmalle asteelleen”, yhdistyy uskontoon. Näin saavutetaan ”selkeä säteilevä totuus, joka valmistaa tosi veljellisyuden voittoa”. (Gibier 1899, 147–148).
- 59 Hibbingin kokouksen pöytäkirja 1907; 45, 58.
- 60 Mt., 46.
- 61 Heinosen perehtyneisyyttä teosofiaan ilmentää hänen puheenvuoronsa loppu, jossa hän vaatii, että ”nuorison tulisi oppilaitoksissa saada vapaasti ja etuluulottomasti tutustua kaikkiin uskontoihin ja niiden lähteisiin Kalevalaan ja Raamattuun yhtä hyvin kuin ’Zeut Avestaan’ tai Eddaan, joita yhtäkään älköön pilkattako, koska ne ovat kansojen syvimmän hengen tuotteita” (mt., 59). Kannustaminen eri uskontomuotoihin tutustumiseen viitanee teosofiaan ja sille ominaiseen uskontoja vertailevaan otteeseen (Teosofian ohjelman toinen päätavoite oli ”edistää vertailevia uskonnollisia, filosofisia ja tieteellisiä tutkimuksia”. Ks. esim. Martti Humu, Tilaus-ilmoitus. *Omatunto* 15.5.1905, 2). Eddan sekä Kalevalan määrittäminen uskonnolliseksi teoksiksi taas tuo mieleen teosofian taipumuksen nostaa kansanrunoutta – eritoten Kalevalaa – uskontojen pyhien kirjojen rinnalle (Kalevalan erityisaisemasta ks. Harmainen 2013, 87–88.) Mielleyhtymän teosofiaan luo myös ”Zeut Avestan” eli persialaisen zarathustralaisuuden tai zoroasterilaisuuden pyhän kirjan Zend Avestan mainitseminen (zoroasterilaisuuden ja sen perustaja Zarathustran asemasta teosofiassa ks. esim. Godwin 2013, 21).
- 62 Hibbingin kokouksen tietämällä myös *Soihdussa* ilmestyneessä tekstissä ilmaistiin myötämielinen kanta teosofiaan: sen mukaan teosofia ei periaatteiltaan ja päämäärältään ollut sosiaalidemokratialle vastakkainen oppi, vaikka sen yhteiskunnallisen toiminnan strategia olikin ristiriidassa sosiaalidemokratian toimintatapojen kanssa. (J-i R-o.: Demokratinen sosialismi, teosofia ja kristillinen sosialismi. *Soihdu* n:o 7–8, Heinäkuu-Elokuu 1906, 239–244; Ks. myös Høglund 1977, 44.)
- 63 *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* linjakeskustelun jälkeisestä tilanteesta ks. myös Pollari 2021, 234–243.
- 64 Høglund 1977, 44–45. Myös Huhta (2021, 84) toteaa, että syksyyn 1906 mennessä teosofia ja muut ei-marxilaiset sosialismitulkinnot oli sysätty liikkeen ulkompaan marginaaliin. Huhta tosin perustaa väitteen Sulkasen

- (1951, 75–83) tekstin kohtaan, jossa käsitellään vuoden 1904 Clevelandin kokoukseen johtanutta kehityskulkua.
- 65 Ks. Kempainen 2020.
- 66 Ks. Pollari 2021; 209–210, 242, 244–245, 261, 264. Lehtinen myös kirjoitti *Pohjan Tähteen* (ks. esim. Hanna Lehtinen: Ymmärrämmekö työn arvon? *Pohjan Tähti* 2.11.1904, 2–3). Myös Kansalliskirjaston digitaalisista aineistoista Lehtisen toiminnasta löytyy monenlaisia jälkiä: hän esimerkiksi kirjoitti Matti Kurikan *Aika*-lehteen (Hanna Lehtinen: Toivotan onnea. *Aika* 1.6.1904, 433–437 ja Hanna Lehtinen: Luonnon lapsi (runo). *Aika* 1.6.1904, 431).
- 67 Kolmas tähän suuntaan ohjaava vihje on myös liikkeen tunnetun aktiivin Ida Pasasen Hibbingissä esittämä ajatus omantunnon mukaisesta uskonnosta tai jopa omastatunnosta uskontona (Hibbingin kokouksen pöytäkirja 1907, 59–60). Sanamuoto viitanee suomalaisen kenraalin C. R. Sederholmin teosofiseen teokseen *Omantunnon uskonto* (1903), johon amerikan-suomalaisen työväen oli ollut mahdollista tutustua ainakin *Amerikan Suomalaisessa Työmiehessä* julkaistun katkelman välityksellä (Pollari 2021, 214. Teoksen teosofisuudesta Nokkala 1958, 269; Sederholmista yleisemmin ks. esim. Marjomaa & Harmainen 2006 ja Harmainen 2018). Pasasesta ks. esim. Sulkanen 1951, 498. Suoraan ”omantunnon uskonnosta” kokouksessa puhui Wilho Boman omissa puheenvuorossaan (Hibbingin kokouksen pöytäkirja 1907, 55–56).
- 68 Ks. Pollari 2021, 242–243. *New Yorkin Uutisten* numerot ovat ilmeisesti hävinneet vuoteen 1911 asti. Lehden historiasta laajemmin ks. Salminen 1992. Ks. myös Pilli 1986, 88.
- 69 Tässä mielessä tarkastelun arvoisia voisivat olla vaikkapa Alex Halosen ajan *Amerikan Uutiset*, Kaapo Murroksen *Siirtolainen* sekä Eetu Aaltion, Arvi Södergrenin ja Väinö Koiviston ajan *Pohjalainen* (ks. Sulkanen 1951, 74. Ks. myös Jarva 1970; 45, 47–56 ja T. H. 1913b sekä Tanner 1904, 103–106).
- 70 Kurikka piti teosofiaa esillä sekä esitelmissä että lehtikirjoituksissa. Esimerkiksi *Elämä*-lehdessään hän halusi toteuttaa ”sosialistista yhteiskunta-oppia teosofian kirkkaassa valossa” (M. K–a: Elämän tarkoitus. *Elämä* 16.12.1905, 2). Suomalaista tolstoilaisuutta tutkinut Armo Nokkala huomautti kuitenkin jo 1950-luvulla, että teosofia on ”summittaisesti [...] lyöty leimaksi kaikkeen, mitä Matti Kurikka on puhunut tai kirjoittanut” (Nokkala 1958, 218). Hän nostikin esiin Kurikan omaksumia tolstoilaisia vaikutteita, kuten myös sitä, että Kurikka oli teosofina kaikkea muuta kuin puhdasoppinen: aika-laisteosofien mielestä hänen oppinsa oli ”sitä Matti Kurikan teosofiaa” (Mt, 270).
- 71 Kurikka kertoi tyttärelleen Ailille elokuussa 1905 lähettämässään kirjeessä ”viime aikoina” lukeneensa ”Amerikan suurta Emersonia” suuresti vaikuttaneena (Matti Kurikka Aili Kurikalle 16.8.1905. [kirje]). Hän myös suomensi vielä samana vuonna Atkinsonin teoksen *Ajatusten laki*.

- 72 [ei allek.]: Ajatuksia muissa lehdissä. Tulevaisuuden kangastuksia. *Elämä* 11.5.1907, 3–4. Niin Atkinson kuin Emerson myös esiintyivät toistuvasti *Elämän* sivuilla (esim. W. W. Atkinson: Mitä on aate? *Elämä* 18.9.1906, 1–2 ja M. K–a: Sosialismi aatteena ja tieteenä. I. *Elämä* 15.10.1907, 7–10).
- 73 Jonkinlaiseen kiinnostukseen Kurikan ohella viittaisi se, että Pekka Ervast arvosteli *Ajatusten laki* -teoksen myötämielisesti *Elämään* (Pekka Ervast: Hyödyllistä kivallisuutta [sic]. W. W. Athinsson [sic]: *Ajatusten laki*. *Elämä* 30.12.1905, 2) sekä suomensi liikettä edustaneen Ralph Waldo Trinen *Luonteen kasvatuksen* (alkup. 1903). Tieto Trinesta liikkeen edustajana Mosley 2006, 136. Mielenkiintoista on, että näitä teoksia mainostettiin *Elämässä* teosofisena kirjallisuutena ([ei allek.]: Teosofista kirjallisuutta. *Elämä* 24.1.1906, 4). Myös Juuso Järvenpää mainitsee tämän kirjan artikkelissaan New Thought -liikkeen saaneen ainakin jonkin verran näkyvyyttä Helsingissä Sörnäisten työväenyhdistyksessä.
- 74 Amerikansuomalaista uskonnollisuutta on toki tutkittu aiemminkin, mutta pääpaino on ollut kristilliskirkollisen toiminnan eri muotojen tarkastelussa (esim. Pilli 1983, Kaunonen 2014).
- 75 Esimerkiksi *Amerikan Suomalaisen Työmiehen* keskustelussa esiin nousut Vihtori Vilenius oli mukana teosofisessa toiminnassa jo Suomessa, ennen siirtolaisuuttaan Pohjois-Amerikkaan (Pollari 2021, 228–230). Vihtori (J. V.) Vileniuksen toiminnasta suomessa ks. Juuso Järvenpään artikkeli tässä kirjassa.
- 76 Ks. Kauranen & Pollari 2011.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansalliskirjasto, Helsinki

Aili Linnoila (os. Kurikka). Coll 370.3.

Matti Kurikka Aili Kurikalle 18.6.1905 [kirje].

Painetut lähteet

Gibier, Paul (1899): *Avaruuksien ja henkimaailman salaisuudet*. Sampo, Tampere.

Kari, J. K. (toim.): *Toisen Suomen Työväen Puoluekokouksen (5:n työväenyhdistysten edustajankokouksen) Pöytäkirja (Kokous pidetty Forssassa elok. 17–20 p. 1903)*. Suomen työväen puoluehallinto 1903. Verkkoaineisto: www.tyovaenliike.fi/wp-content/uploads/2016/10/Forssan_kokouspoytakirja_osa1_1903.pdf ja www.tyovaenliike.fi/wp-content/uploads/2016/10/Forssan_kokouspoytakirja_osa2_1903.pdf. Luettu 29.11.2020.

Pöytäkirja Amerikan Suomalaisen Sosialistiosastojen Edustajakokouksesta, Hibbingissä, Minn. Elokuun 1–7 päivinä 1906 (1907). Työmiehen Kustannusyhdistö, Hancock, Michigan.

Lehdistö

Amerikan Suomalainen Työmies

Elämä

Lännetär

Omatunto

Pohjan Tähti

Soihtu

Kirjallisuus

Asprem, Egil (2013): *Theosophical Attitudes towards Science: Past and Present*. Teoksessa Olav Hammer & Mikael Rothstein (toim.): *Handbook of the Theosophical Current*. Brill, Leiden 2013, 405–427.

Asprem, Egil (2014): *The Problem of Disenchantment. Scientific Naturalism and Esoteric Discourse 1900–1939*. Brill, Leiden, 2014.

- Boguslawski, Julia von (2020): Esoterian suhde tieteeseen. Teoksessa Tiina Mahlamäki & Nina Kokkinen (toim.): *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Vastapaino, Tampere, 2020, 137–156.
- [ei kirjoittajatietoa] (1904): Charles C. C. Rosenberg, M. D. Teoksessa *Portrait and biographical record of western Oregon. Containing original sketches of many well known citizens of the past and present*. Chapman Publishing Company, Chicago, 451–452.
- Godwin, Joscelyn (2013): Blavatsky and the first generation of theosophy. Teoksessa Olav Hammer & Mikael Rothstein (toim.), *Handbook of the Theosophical Current*. Brill, Leiden.
- Haller, John S. (2012): *The History of New Thought. From Mind Cure to Positive Thinking and the Prosperity Gospel*. Swedenborg Foundation Publishers, West Chester, Pennsylvania.
- Halminen, Matti (1936): *Sointula. Kalevan Kansan ja Kanadan suomalaisten historiaa*. Mikko Ampuja, Helsinki.
- Harmainen, Antti (2013): Naisteosofin *Kalevala*. Uskonnon, sukupuolen ja kansallisen historiakuvan leikkauspisteitä Maria Ramstedtin Kalevalan sisäinen perintö -teoksessa. Teoksessa Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulkuinen (toim.), *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 71–108.
- Harmainen, Antti (2018): 'The one and only true and salvational faith'. The synthesis of Kulturprotestantismus, German humanism and Western esotericism in Carl Robert Sederholm's written work of the early 1880s. *Approaching religion* 8 (1): The history of modern Western esotericism, 5–16. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018060725462>. Luettu 4.6.2020.
- Harmainen, Antti; Järvenpää, Juuso & Kemppainen, Mikko (2021): 1900-luvun alun luokkatietoinen esoria Matti Kurikasta Hilja Pärssiseen ja Yrjö Kalliiseen. Teoksessa Antti Harmainen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.): *Uuden etsijät. Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki, 135–152.
- Harmainen, Antti & Kemppainen, Mikko (2020): ”Paremmän sosialismin” asialla. Uskonnon ja sosialismin synteesi suomalaisessa työväenliikkeessä ensimmäisistä eduskuntavaaleista kansalaissotaan. *Historiallinen Aikakauskirja* 118 (1), 20–32.
- Hendrickson, Martin (1909): *Muistelmia Kymmenvuotisesta Raivaustyöstäni*. [ei kustantajatietoa], Fitchburg, Mass. [painopaikka].
- Hoglund, William A. (1977): Breaking With Religious Tradition: Finnish Immigrant Workers and the Church, 1890–1915. Teoksessa *For the Common Good. Finnish Immigrants and the Radical Response to Industrial America*. Tyomies Society, Superior, Wis., 23–64.

- Huhta, Aleks (2021): *Toward a red melting pot. The Racial Thinking of Finnish-American Radicals, 1900–1938*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. <http://www.thpts.fi/julkaisut/maat-julkaisut/toward-a-red-melting-pot/>.
- Jarva, Ritva (1970): *Amerikansuomalaisen työväenliikkeen sanomalehdistön syntyvaiheet*. Yleisen historian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Järvenpää, Juuso (2017): Vainotun totuuden esitaistelija. Jaakko Jalmarin Jalo-Kiven spiritualistisen identiteetin rakentuminen 1900-luvun Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2), 198–210.
- Kalemaa, Kalevi (1978): *Matti Kurikka. Legenda jo eläessään*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- Kaunonen, Gary (2014): Religious Activities of the Finns: An Examination of Finnish Religious Life in Industrialized North America. Teoksessa Auvo Kostiainen (toim.), *Finns in the United States. A History of Dissent, Settlement, and Integration*. Michigan State University Press, East Lansing, Minnesota, 107–130.
- Kauranen, Ralf & Pollari, Mikko (2011): Transnational socialist imagination. The connections between Finnish socialists in the USA and Finland at the turn of the 20th century. Teoksessa Michel S. Beaulieu, Ronald N. Harpelle & Jaimi Penney (toim.): *Labouring Finns. Transnational Politics in Finland, Canada, and the United States*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku, 26–49.
- Kempainen, Mikko (2017): ”Korkein olkoon kanssamme!”: Kirjailija Hilda Tihlä ja teosofia suomalaisessa työväenlehdissä vuosina 1910–1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2), 184–197.
- Kempainen, Mikko (2020): *Sosialismin, uskonnon ja sukupuolen dynamiikkaa. 1900-luvun alun työväenliikkeen naiskirjailijat aatteen määrittelijöinä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. <http://www.thpts.fi/julkaisut/maat-julkaisut/sosialismin-uskonnon-ja-sukupuolen-dynamiikka/>.
- Kokkinen, Nina (2010): Jumalan pojat. Tolstoilaisuuden ja teosofian kohtaamia vuosisadanvaihteessa. Teoksessa Minna Turtiainen & Tuija Wahlroos (toim.), *Maaemon lapset. Tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 33–41.
- Lagerstedt, Ilpo (2008): *Amerikansuomalaisia sarjakuvataiteilijoita*. Tampere University Press, Tampere.
- Liski, Ilkka (1981): Amerikan suomalainen työväenyhdistys Imatra 1 (1890–1921). *Turun historiallinen arkisto* 35, 7–69.
- Marjomaa, Risto (2006): Sederholm, Carl Robert. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu: <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilö/6399>. [Julkaistu 9.10.2006,] luettu 8.3.2018.

- Marjomäki, Ville (1977): *Amerikansuomalainen työväenliike vuosina 1890–1906*. Yleisen historian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Mosley, Glenn (2006): *New Thought, Ancient Wisdom. The History and Future of the New Thought Movement*. Templeton Press, Philadelphia.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli & Harmainen, Antti (2006): Ramstedt, Maria (1852–1915) opettaja, kirjailija, toimittaja. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-008989>. [Julkaistu 9.10.2006 (päivitetty 31.8.2020)], luettu 14.3.2021.
- Nokkala, Armo (1958): *Tolstolaisuus Suomessa. Aatehistoriallinen tutkimus*. Tammi, Helsinki.
- Pietilä, Jutta (2017): *Sointuja ihanneyhteiskunnalle. Matti Kurikka utopiasosialistisena ajattelijana ja toimijana*. Aate- ja oppihistorian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Pilli, Arja (1982): *The Finnish-language press in Canada, 1901–1939. A study in the History of Ethnic Journalism*. Institute of Migration, Turku 1982.
- Pilli, Arja (1983): Amerikansuomalaisten kirkollinen toiminta. Teoksessa Auvo Kostiainen & Arja Pilli (toim.), *Suomen siirtolaisuuden historia. Osa II. Aatteellinen toiminta*. Turun yliopiston historian laitos, Turku, 9–55.
- Pilli, Arja (1986): Suomalainen lehdistö Pohjois-Amerikassa: silta vanhasta kotimaasta uuteen. Teoksessa Keijo Virtanen, Arja Pilli ja Auvo Kostiainen (toim.): *Suomen siirtolaisuuden historia. Osa III*. Turun yliopiston historian laitos julkaisuja no 16. Turun yliopisto, Turku, 54–122.
- Pollari, Mikko (2012): Teosofia ja 1900-luvun alun suomalaisen ja amerikansuomalaisen työväenliikkeen transatlanttiset yhteydet. Teoksessa Sakari Saari & Kirsi Hänninen (toim.), *Työväki maahanmuuttajana*. Väki Voimakas 25. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki, 46–69.
- Pollari, Mikko (2015): The Literally International Adventures of Vihtori Kosonen. Julkaisussa Kirsti Salmi-Niklander ja Kati Launis (toim.): *International Influences in Finnish Working-Class Literature and Its Research*. *Journal of Finnish Studies* 18 (2), 35–55.
- Pollari, Mikko (2016): Vihtori Kososen jäljillä. Henkilölähtöisyys deterritorialisoina lukutapana. Teoksessa Grönstrand, Heidi; Kauranen, Ralf; Löytty, Olli; Melkas, Kukku; Nissilä, Hanna-Leena; Pollari, Mikko: *Kansallisen katveesta. Suomalaisen kirjallisuuden ylijärjaisuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 88–117.
- Pollari, Mikko (2021): *Ajattelu- ja puhettavat aatehistoriallisina käsitteinä. Työmiehen Illanvieton ja Amerikan Suomalaisen Työmiehen linjakeskustelut 1900-luvun alussa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Salmesvuori, Päivi (2022): Ihanneihmisyyttä rakentamassa. Teoksessa Suodenjoki, Sami; Salmi-Niklander, Kirsti; Seppälä, Mikko-Olavi; Salmesvuori,

- Päivi; Rajavuori, Anna; Pollari, Mikko & Heimo Anne (toim.) (2022): *Lan-
nistumaton. Matti Kurikan haaveet ja haaksirikot kolmella mantereella*. Suo-
malaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 185–204. [https://doi.org/10.21435/
skst.1481](https://doi.org/10.21435/
skst.1481).
- Salminen, Esko (1992): *Suomen kuva Suuressa Lännessä. New Yorkin Uutiset
1906–1992*. Otava, Helsinki.
- Sariola, Sakari (1982): *Amerikan Kultalaan. Amerikansuomalaisten siirtolaisten
sosiaalihistoriaa*. Tammi, Helsinki.
- Sulkanen, Elis (1951): *Amerikan Suomalaisen Työväenliikkeen Historia*. Ame-
rikan Suomalainen Kansanvallan Liitto and Raivaaja Publishing Company,
Fitchburg, Massachusetts.
- Suodenjoki, Sami; Salmi-Niklander, Kirsti; Seppälä, Mikko-Olavi; Salmesvuori,
Päivi; Rajavuori, Anna; Pollari, Mikko & Heimo Anne (toim.) (2022): *Lan-
nistumaton. Matti Kurikan haaveet ja haaksirikot kolmella mantereella*. Suo-
malaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/skst.1481>.
- Tanner, A. F. (1904): Silmäys taaksepäin. Teoksessa *Työväen kalenteri I 1905*.
Työmiehen kustannusyhtiö, Hancock, Michigan.
- T. H. [Toivo Hiltunen] (1913a): Työmiehen kymmenvuotisen elämän vaiheet.
Teoksessa *Työmies 10-vuotias 1903–1913. Juhlajulkaisu*. Työmies Kustannus-
yhtiö, Hancock, Minnesota, 7–34.
- T. H. [Toivo Hiltunen] (1913b): Muutamista ”ennenaikaisista” työväenlehtien
perustamisyrytyksistä lännellä. Teoksessa *Työmies 10-vuotias 1903–1913*.
Juhlajulkaisu. Työmies Kustannusyhtiö, Hancock, Minnesota, 81–83.
- Tolonen, F. (1919): Muutamia historiatietoja Amerikan suomalaisista sanoma-
lehdistä. Silmäys nykyisen suomalaisen siirtolaisuuden alkuun. Teoksessa
Amerikan Suometar 1889–1919. Muistojulkaisu. Hancock, Mich. Suomalais-
Luteerilaisen kustannusliikkeen kirjapainossa, [ei kustantajatietoa, ei koti-
paikkaa] 78–92.
- Wilson, J. Donald (1981): ”Never Believe What You Have Never Doubted”:
Matti Kurikka’s Dream for a New World Utopia. Teoksessa Michael G. Karni
(toim.): *Finnish Diaspora I*. Toronto: The Multicultural History Society of
Ontario, 131–153.
- Wilson, J. Donald (1999): Matti Kurikka and the Utopian Socialist Settlement of
Sointula, British Columbia. Teoksessa Eero Kuparinen (toim.): *Pitkät jäljet*.
Historioita kahdelta mantereelta. Turun yliopisto, Turku 1999.